

EXPRESSIÓ SOCIAL I ÚS POLÍTIC DE LA CULTURA POPULAR: FESTES A BARCELONA (1550-1650)

per Isabel Lobato i Franco

Aquest treball ha volgut ésser una aportació al coneixement de les celebracions festives barcelonines al llarg d'un període de cent anys a cavall entre els segles XVI i XVII. Però he dirigit el meu interès cap a un punt de vista diferent, si més no, al d'aquells que, en gran nombre, han estudiat el molt ampli i ric panorama de les festes barcelonines.

El meu interès en dur a terme aquesta investigació no es concretava només en fer una descripció detallada de totes les festes que, al llarg d'aquests cent anys, s'han desenvolupat dins la ciutat de Barcelona, tasca que, d'altra banda, és important de fer per a situar-se millor dins del complex món festiu de la ciutat. Aquesta mateixa complexitat exigeix un esforç clarificador establint algun tipus de classificació de les celebracions festives. Pel cas de la ciutat de Barcelona es pot comprovar com, d'una manera aclaparadora, dominen numericament les festes religioses, ordinàries o extraordinàries, fenomen que no resulta estrany si tenim en compte que la societat barcelonina dels segles moderns és una societat fonamentalment dominada pel catolicisme, pel nou catolicisme, militant i disciplinat, sorgit després del Concili de Trento. Per la seva banda, les festes laiques, en tant que públiques, són també molt nombroses, encara que en menor grau que les religioses, i resten les festes laiques de caràcter privat, pitjor estudiades per la manca d'informació concreta que sobre elles proporcionen les fonts documentals emprades en aquesta recerca. De totes maneres els límits entre les festes, sobre si són religioses o laiques, populars o oficials són bastant imprecisos, ja que existeixen entre unes i altres notables imbricacions, i s'estableix entre elles un corrent de recíproques influències.

Ja he dit que el meu treball no es concretava en l'estudi de les festes barcelonines quant al motiu pel qual se celebraven. El meu interès s'ha dirigit fonamentalment cap a l'estudi del significat de la festa, és a dir, què vol dir un acte festiu, a més del divertiment gratuït que proporciona, quins sentiments expressa i de quina manera ho fa, ja no tan sols una determinada classe social, sinó tota la societat en conjunt. En efecte, les fonts documentals consultades, de caràcter oficial (Registre d'Ordinacions del Consell de Cent i Llibre de les Solemnitats de Barcelona, Dietari de l'Antic Consell Barceloní) i de caire literari (Fulletts Bonsoms, Sermó sobre les màscares i Dietari de M. Parets), vénen a demostrar com és el conjunt de la societat, cosa que, en un moment determinat i concret, d'una ma-

nera o altra, expressa la seva concepció del món mitjançant la festa; entesa d'aquesta manera, com una via d'expressió de sentiments i actituds humanes, com un canal a través del qual es manifesta la vida, o la mort, és quan s'ha de dir que la festa és un fet de cultura, de civilització.

La festa és doncs, tan complexa i diversa com ho són les diferents cultures, ja que a cada forma de cultura li correspon una determinada expressió festiva. Pel cas de la ciutat de Barcelona i, en un nou esforç de clarificació, he pogut diferenciar tres nivells de manifestacions festives.

En primer lloc cal situar la festa popular, el paradigma de la qual és la festa del carnestoltes, com a expressió de la cultura popular, és a dir, aquella cultura que és pròpia de les classes subalternes o marginals d'una societat. En les festes de carnestoltes barcelonines les classes populars expressen la seva concepció particular del món, i aquest és un «món al revés», un univers en el qual predomina la inversió de tots els valors, econòmics, socials, polítics, morals, sexuals, etc., que són els ordinaris dins el ritme de la vida quotidiana. Gràcies a aquesta festa els pobres poden figurar-se ésser rics, els rics conviure amb els pobres, les dones, amb les disfresses, poden semblar homes, els qui no tenen el poder polític poden convertir-se en «reis per un dia», durant el qual seran servits i obeïts per tothom com si realment ho fossin. La disbauxa, l'alegria desenfrenada, l'abundància en el menjar i el beure, la promiscuïtat sexual, són altres elements d'inversió de les normes establertes dins la societat. Així, la festa de carnestoltes, davant la inseguretat de la supervivència i les penalitats de la vida quotidiana, manifesta la concepció d'un món que no és, un món que, potser, mai no arribarà i que és possible que no existeixi fora de la festa, el món de la llibertat.

Però la festa de carnestoltes, per totes aquestes implicacions que té, de disbauxa, desordre i desenfrenament, esdevé una festa perillosa pels interessats a mantenir l'ordre social establert. A més, el carnestoltes proporciona als homes una experiència viscuda d'un món sense jerarquies i barreres, encara que per poc temps. Les classes privilegiades, l'élite social, evidentment interessada a mantenir les coses com estan, consideraven que si durant uns pocs dies es permetien aquestes llicències, per una part era bo perquè d'aquesta manera el poble podia desfogar-se i oblidar les dures condicions de vida a les quals estava sotmès; però, d'altra banda, eren molt perilloses ja que amb l'experiència fugaç d'una vida millor i el caràcter esbojarrat de la festa, el poble podia revoltar-se trencant així el tan apreciat ordre.

D'aquesta doble consideració de la festa per part de les autoritats dimana l'intent d'un ús polític i una manipulació de la festa de carnestoltes que fa que finalment es decreti la seva supressió temporal coincidint amb moments de tensió social (caresties, epidèmies) i la seva supressió definitiva en un moment de màxima tensió, com ho és la guerra de Separació del Principat de Catalunya de la Monarquia Espanyola, l'any 1641. Però la manipulació i l'ús polític de la festa no afecta tan sols a les prohibicions del carnestoltes sinó també a la seva convocatòria que, en ocasions, d'una manera extemporània, fan les autoritats municipals amb motiu, generalment, d'una visita reial i per petició expressa dels monarques, com és el cas de Felip IV el 1632. S'utilitza així la festa per a prestigiar no solament la pròpia figura del monarca, que amb la seva generositat dóna diversions al poble, sinó també, i en el fons, la seva forma de govern, l'Estat Absolut.

Com a eficaç aliada de l'Absolutisme, apareix la renovada institució eclesiàstica que s'havia imposat la lluita contra les supersticions i el paganisme, i, segons l'Església, la festa popular n'estava plena d'aquests dos elements. Amb sermons contra les màscares, clamarà sense descans per la supressió del carnestoltes, considerant-ho, a més de supersticions i pagà, com una festa inspirada pel diable. Aquesta consideració i la pressió constant con-

tra la festa carnavalesca farà que vagi perdent el seu caràcter eminentment popular. A més, les classes dominants, que també han assumit la festa, la celebren, però amb la seva pròpia distinció, introduint elements culturals que li són propis, tot fent-los servir com a exemple a imitar per part del poble. Amb l'atac a les seves festes, la cultura popular anirà perdent part de la seva cohesió, dels seus continguts, una de les seves vies d'expressió més importants.

En segon lloc, s'ha de situar la festa oficial, la qual expressa el poder que han assolit i que tracten de conservar les reduïdes èlites ciutadanes, tant civils com eclesiàstiques. A aquest nivell oficial de celebració, laic o religiós, pertanyen gran quantitat de festes barcelonines. Les vingudes a la ciutat de personatges il·lustres, els esdeveniments relatius a la família reial (naixements, baptismes, noces, viatges...) també són l'objecte d'actes festius, a més de les victòries militars, les festes solemnes i assenyalades del calendari litúrgic i, en definitiva, tots aquells afers que afecten la vida pública barcelonina.

Aquest tipus de festes són les que més clarament expressen la ideologia dominant de les societats preindustrials i la seva forma de govern absolut. Són festes ordenades per les autoritats en les quals s'exhorta el poble a participar, no se sap amb quin grau de coerció. Es decreta també l'obligatorietat de no treballar aquell dia per a poder anar a la festa. L'assistència a la festa oficial de tot el poble és fonamental: sense aquesta presència de tota la societat, la celebració no tindria cap raó d'ésser. Si la festa oficial expressa el poder de les èlites, aquest poder ha d'ésser mostrat a quelcom ja que només en el sentit que és observat per part de tothom es pot reconèixer com a tal poder. Aquest és, per exemple, el sentit de les solemnes entrades de personatges il·lustres a la ciutat de Barcelona. A més, les festes oficials són un bon instrument de propaganda i prestigi per a qui les atorga, ja que aquestes celebracions són gairebé sempre enlluernadores i captivadores de l'atenció de les masses que, amb poques resistències psicològiques al missatge d'esplendor, abundància i omnipotència que se'ls subministra, proporcionen amb facilitat la seva incondicional adhesió a la persona o al règim polític que és capaç de tan encisadores i fascinants demostracions. Aquesta és la imatge que proporcionen les fonts, imatge, però, que no resulta incompatible amb un cert grau de resistència a la manipulació.

Són també festes conebrades, i els propis contemporanis els reconeixen aquest sentit, com a «vàlvula d'escapament» de les tensions de la vida quotidiana, on tan dura és la lluita per la supervivència. Així, les festes oficials són, a més d'un instrument de cohesió de tota la societat entorn d'una ideologia, un instrument de distracció de les classes subalternes dels problemes, que manipula la realitat de les coses donant, en moltes ocasions, aparences de normalitat o abundància que són, com la decoració i la pompa externa de les festes, purament efímeres.

En tercer lloc, s'ha de parlar d'un tipus de celebracions oficials i religioses, però que van més enllà del significat de l'estricta festa oficial. Són les festes de rogatives, actes religiosos que generalment es concreten en forma de processons pels carrers de la ciutat, i que expressen la indefensió a la qual està sotmesa tota la societat, totes les seves classes socials. En expressar aquesta indefensió les rogatives públiques tenen gairebé sempre un caràcter terapèutic. S'encomana a la intercessió dels sants o de la Verge la recuperació de la salut en temps de pesta, la pluja en moments d'eixut, el bon resultat d'una empresa militar, la felicitat arribada del rei després d'un viatge..., és a dir, tot allò que una ciència i una tècnica poc desenvolupades no poden solucionar. No existeixen remeis humans suficients per a assegurar la supervivència dels homes i per això s'ha de recórrer a l'ajut diví que és el que ha de dispensar els remeis. Si en aquest sentit les rogatives són festes interessants d'analitzar, també ho són en el sentit que esdevenen festes absolutament conservadores i jeràrquiques, ja que s'organitzen en processons que són encapçalades per les autoritats, laiques i eclesiàstiques, i la classe dirigent al davant, i al seu darrera les classes subalternes. En

aquestes festes el paper de l'Església és fonamental, ja que aconseguix d'assumir les antigues peregrinacions a llocs naturals i convertir-les, en forma de rogatives, en una celebració habitual per a la institució eclesial.

Sobre l'anàlisi d'aquests tres tipus de festivitats he intentat comprovar que, com a formes de manifestació humana, les festes són expressió de cultura i donat que aquesta cultura no és unànime ja que cada grup social, preminent o subaltern, té elements culturals diferenciats que li són propis, cada grup s'expressa en actes festius distints. Aquesta dissemblança cultural va fent-se més evident a mida que la classe dirigent va adquirint una «cultura llibresca», una instrucció, i intenta crear un únic model cultural vàlid per a tota la societat. D'altra banda també he tractat de posar de manifest els clars intents de manipulació i ús polític de les festes populars, que són atacades des de diversos fronts alhora, iniciant-se així un procés d'aculturació de les classes populars per a imposar-los els nous models culturals creats des del poder. Manca però un esforç molt més considerable. S'ha de consultar més fonts documentals, que n'hi ha, s'ha d'ampliar el període d'estudi per a comprovar la culminació d'aquest procés d'aculturació que, segons molts autors, es produeix al segle XVIII, s'ha d'analitzar les resistències populars a aquest procés....

La meua recerca ha estat només un intent d'analitzar les celebracions festives des d'un nou punt de vista, aquell que considera la festa com a expressió de cultura necessàriament lligada a la realitat de la societat dins la qual neix o es desenvolupa;